

PROTIREFORMÁCIA A DOBA TOLERANČNÉHO PATENTU V ZEMIACH ČESKÝCH
A NA SLOVENSKU

Porovnanie

Igor Kišš

Vážení bratia a sestry,

skôr než by som vyslovil niekoľko svojich reflexií na množstvo zaujímavých podnetov, ktoré toto sympóziu nadhodilo, dovoľte mi, aby som odovzdal Komenského evanjelickej bohosloveckej fakulte v Prahe, jej vedeniu i jej profesorskému zboru, srdečné pozdravy od našej Slovenskej evanjelickej bohosloveckej fakulty v Bratislave. Dostal som poverenie odovzdať vám osobný pozdrav od nášho bratra dekana prof. dr. Karola Gábriša, ako aj pozdravy ostatných členov profesorského zboru našej fakulty všetkým vám. Sme radi, že toto sympóziu nanovo upevnilo bratské zväzky medzi našimi fakultami a deje sa i za našej účasti. Prajeme si, aby sa tieto zväzky medzi našimi bratskými fakultami aj v budúcnosti upevňovali, rozširovali a ešte prehlbovali. Dvesté výročie vydania tolerančného patentu je naším spoločným výročím. Vydanie tolerančného patentu sa totiž týkalo tak vás, v zemiach českých, ako aj nás na Slovensku.

Nie som historikom. V tomto bezprostrednom diskusnom príspevku nemôžem podať nijaký hlboký rozbor priebehu doby protireformácie a doby tolerančného patentu u nás na Slovensku. Predsa však z toho, čo viem o dejinách našej cirkvi, dovoľte mi na pozadí prednášok a referátov, ktoré odzneli na tomto sympóziu o priebehu doby protireformácie a doby tolerančného patentu v zemiach českých, urobiť určité porovnanie s tou istou dobou u nás. To porovnanie ukáže - a nemusí to byť nezaujímavé - v čom všetkom bola situácia evanjelictva v českých zemiach i na Slovensku v týchto dobách podobná alebo až totožná a v čom zase bola predsa len rozdielna.

V prvom rade treba povedať, že českých i slovenských evanjelikov spája spoločné utrpenie v tejto dobe. Protireformácia prudko zasiahla u vás i u nás. Tak ako vy ste mali svoju Bielu horu, tak sme ju mali - obrazne povedané - aj my na Slovensku. Bielou horou slovenského evanjelictva boli takzv. Bratislavské sudy 1671-73. Vtedy slovenskí evanjelici stratili naráz 350 svojich kňazov, ktorí museli odísť do vyhnanstva, vzdať sa úradu, konvertovať na katolicizmus alebo ísť ako väzni na galeje do Neapola. Málo kňazov, ktorí zostali, mohli len v úkrytoch po lesoch konať evanjelické bohoslužby. A mali sme aj my na Slovensku akúsi reprízu popráv na Staromestskom námestí v Prahe. Touto reprízou popráv na Staromestskom námestí v Prahe bola na Slovensku takzv. Prešovská jatka, keď po porážke povstania Imricha Tökölyho dal španielsky generál Carafa popraviť na prešovskom námestí 29 popredných evanjelikov. Doba temna bola teda u vás i u nás. A predsa treba povedať, že doba temna bola u vás predsa len temnejšia než u nás na Slovensku, vaša noc ešte hlbšia než naša noc. Aj keď bola protireformácia vedená s veľkou brutalitou i na Slovensku, predsa nezaznamenala ten rozsah brutality ako mala u vás.

Protireformácia na Slovensko prichádza predovšetkým o niečo pomalšie než v českých zemiach. V dobách keď u vás po

bitke na Bielej hore a ešte vo väčšej miere po odchode Švédov z českých zemí r. 1650, českí evanjelici boli vystavení tomu najprudšiemu útlaku, na Slovensku, ktoré bolo súčasťou Uhorska, sa ešte určité náboženské slobody zachovali. To bol dôvod, prečo v tejto dobe mnohí českí a moravskí evanjelici hľadali ako exulanti svoje útočisko na Slovensku. Tu sa dalo evanjelikom predsa len ešte ako tak dýchať.

Doba najprudšej protireformácie spojená s úplným zákazom evanjelickej cirkvi - ako tomu bolo v českých zemiach už dávno predtým - zavládla totiž na Slovensku až r. 1671 v období Bratislavských súdov. Až vtedy sa dostala evanjelická cirkev na Slovensku fakticky mimo zákon. Lenže kým u vás toto obdobie "cirkvi v ilegalite" trvalo okolo 150 rokov, na Slovensku po desiatich rokoch je farárom-galejným otrokom i farárom-exulantom dovolené vrátiť sa domov. Šopronský snem dovolil evanjelikom mať v každej župe dva artikulárne chrámy. Tieto chrámy mali síce svoje obmedzenia. Mohli byť postavené len z dreva (aby neboli trvácne) za určitú krátku stavebnú lehotu. Ale predsa tieto chrámy sme mali. Evanjelici zo širokého okolia (niekedy i 100 kilometrov) mohli do týchto chrámov prichádzať. Kým v českých zemiach hrozili pre evanjelických kňazov až tresty smrti, ak by niekde konali tajne bohoslužby (podobné tresty hrozili aj za rozširovanie evanjelickej náboženskej literatúry v Čechách), v Uhorsku a teda aj na Slovensku bola evanjelická cirkev silne obmedzená, no predsa nie celkom zakázaná.

V obciach kde nebolo artikulárnych chrámov, bola situácia horšia. Miestny evanjelický chrám prebrala rímskokatolícka cirkev. V týchto obciach boli potom evanjelici za 100 rokov síce kresťanmi katolíckym kňazom, ale považovali sa ďalej za evanjelikov. Miestny katolícky chrám bol na mnohých miestach prázdny. Miesto toho evanjelici z času na čas dochádzali na vozoch do vzdialených artikulárnych chrámov. V tie nedele, keď do vzdialeného artikulárneho chrámu nemohli ísť, konali

sa po domácnostiach domáce pobožnosti, čítala sa Kralická Biblia, kázeň z postily, spievalo sa z Transocia. To udržovalo v rodinách evanjelické povedomie. Pohreby v takýchto obciach vybavoval evanjelikom katolícky kňaz, ale pochovával ich sto rokov len ako heretikov (bez križa, bez liturgie atď.). Napriek všetkým týmto ťažkostiam celé obce zostali v určitých oblastiach evanjelickými.

Situácia na Slovensku bola v porovnaní s českými zemiami o to lepšie, že okrem artikulárnych chrámov mohli mať evanjelici svoje chrámy aj v slobodných kráľovských mestách, ktorých bolo dosť najmä na strednom Slovensku. V niektorých oblastiach južného Slovenska (napr. Gemer), ktoré boli oslobodené od Turkov, obmedzenia evanjelickej bohoslužby na artikulárne chrámy vôbec neplatili. Keďže Turci počas obsadenia tohoto územia dovoľovali evanjelikom mať svoje chrámy, boli aj po vyhnaní Turkov v týchto hraničných oblastiach evanjelikom ich chrámy ponechané. Habsburgovia si nemohli dovoliť v týchto oblastiach zrušiť náboženské slobody, ktoré Turci predtým evanjelikom rešpektovali.

To bol dôvod, prečo v tejto dobe dochádza k pomerne veľkému sfahovaniu slovenských evanjelikov na takzv. Dolnú zem do Maďarska (kde vznikli slovenské evanjelické cirkevné zbory v okolí Budapešti a Békešskej Ůaby), do dnešnej Juhoslávie (Vojvodina, Báčka, Banát), do Bulharska i Rumunska. To všetko boli oblasti oslobodené od Turkov, kde bola zachovaná väčšia náboženská sloboda. Preto slovenskí evanjelici sa v tejto dobe hŕfnu sfahujú na Dolnú zem v túžbe po slobodnejšom náboženskom živote.

Väčšia náboženská sloboda v Uhorsku než v českých zemiach bola zrejme dôsledkom aj mnohých protihabsburských povstaní, centrum ktorých bolo predovšetkým na území Sedmihradská a Slovenska. Kým v českých zemiach sa evanjelici riadili v tejto dobe viac duchom Petra Chelčického než husitov, v Uhorsku sa evanjelickí šľachtici chytali zbrane keď im ako

evanjelikom išli odnímať ich panstvá. Také povstania boli povstanie Štefana Bočkayho, Gabriela Betléna, dve Rákociovské povstania, jedno v 17. a druhé v 18. storočí, povstanie Imricha Tökölyho. Relatívna úspešnosť týchto povstaní nútila habsburský dvor k určitým ústupkom. Stalo sa svojím spôsobom osudovým pre českých evanjelikov, že v dobe Betléneho povstania, keď tento poslal svojich poslov do Čiech, aby sa českí evanjelici pripojili k jeho odboju a podporili ho, Betlén nenašiel podporu u českých evanjelikov, sklamaných po prehratej bitke na Bielej hore. Jeden z tu prítomných bratov (Ilja Burian) charakterizoval vtedajšiu situáciu takto: "Českí evanjelici nechceli obetovať málo a museli potom obetovať všetko." Možno pri spojení síl pod Betlénom by sa bola vydobila väčšia náboženská sloboda aj pre české zeme.

Ale nielen sama doba protireformácie bola rozdielna v českých zemiach a na Slovensku. Rozdielna bola v našich zemiach aj realizácia tolerančného patentu. Dovoľte mi povedať niekoľko slov aj o tejto otázke:

Rok vydania tolerančného patentu bol pro české zeme, ako na tomto sympóziu pripomenul prof. dr. Amedeo Molnár, zároveň rokom zrušenia nevoľníctva. To znamená, že tento rok priniesol českým zemiach nielen náboženské, ale aj určité sociálne oslobodenie. Naproti tomu na Slovensku nevoľníctvo trvalo ďalej a bolo zrušené až r. 1848. I to ukazuje, že ak v českých zemiach bol podstatne väčší náboženský útlak než na Slovensku, potom na Slovenku bol zase väčší sociálny útlak než v českých zemiach.

Malo to svoj dopad aj na realizáciu tolerančného patentu. V českých zemiach sa museli evanjelici, ktorí chceli využiť právo, dané im patentom na zriadenie evanjelického cirkevného zboru, dostaviť pred komisiu, kde museli zdôvodniť a verejne osvedčiť svoje rozhodnutie byť evanjelikmi. Bolo to potrebné jednak preto, že evanjelická cirkev v českých zemiach bola predtým zakázaná, ale i preto, lebo to bolo hnutie len malých

Ľudí, ktorí nemali za sebou miestnu šľachtu. Naproti tomu na Slovensku takéto komisie pre ľud zriadené neboli. Stačilo sa za evanjelika iba prihlásiť. Miestna evanjelická šľachta sama totiž organizovala stavbu tolerančných chrámov na svojich panstvách a keď sa šľachtic prihlásil za patróna miestnym evanjelikom, uľahčila sa tým situácia aj poddaného ľudu.

Predseda však podobne ako v Čechách boli aj na Slovensku miesta, kde k vyhláseniu tolerančného patentu nedošlo. Miestny šľachtic, ktorý bol katolíkom, vyhlásenie patentu na svojom panstve odkladal alebo celkom nepripustil. Tak si vysvetlíme rozdiel medzi Horným a Dolným Liptovom, z ktorých jeden je evanjelický a druhý je katolícky. Boli i také oblasti, kde patent bol síce vyhlásený, ale nestretol sa už zo žiadnym väčším ohlasom u občanov.

Napriek tomu sa po vyhlásení tolerančného patentu organizovala na Slovensku pomerne veľká evanjelická cirkev. Počet evanjelických cirkevných zborov stúpol v rokoch po vyhlásení tolerančného patentu na 435. Veľkosť tejto cirkvi môžeme posúdiť podľa takzv. Slovenského prestolného prosbopisu z r. 1842, ktorý evanjelický superintendent Jozefy predložil na cisársky dvor vo Viedni vo veci národnostného útlaku Slovákov zo strany Maďarov. Prosbopis bol podaný na cisársky dvor v mene 800 000 slovenských evanjelikov.

Tu sa môže niekto spýtať: a kde sa podelo týchto 800 000 slovenských evanjelikov, keď dnes slovenská evanjelická cirkev počíta necelých 400 000 príslušníkov? Prudký pokles slovenského evanjelictva bol zavinený vysťahovalectvom zo Slovenska. Slovenskí evanjelici vo veľkom opúšťali svoju vlasť, ktorá "nedávala chleba deťom" a odchádzali do Ameriky. Podľa štatistik je to vraj írsky národ, ktorý percentuálne najviac presídlil do Ameriky. Ale na druhom mieste vraj percentuálne najviac prešlo do Ameriky práve Slovákov. Dnes sa títo Slováci už amerikanizujú. Ale kedysi sa počítalo, že

v Amerike žije až 600 000 Slovákov, zväčša evanjelikov. Evanjelickí Slováci v Amerike tvorili dve cirkevné synody. Jedna je synoda "Sion" a druhá bola časťou takzv. Missourskej synody. Okrem toho zvláštna slovenská evanjelická cirkev s jedným biskupom a dvoma seniormi existuje aj v Južoslávii. Takto sociálny útlak na Slovensku spôsobil aj početný pokles slovenského evanjelictva. Z týchto čísel vidieť jasne, že tolerančný patent mal na Slovensku ďaleko väčší ohlas, než by sme azda odhadovali z dnešného početného stavu slovenského evanjelictva.

Nemôžem zakončiť tento diskusný príspevok bez poďakovania českým evanjelikom za pomoc, ktorú nám v dobe protireformácie české evanjelictvo poskytlo. Od českých evanjelikov sme my slovenskí evanjelici prebrali Kralickú bibliu. Exulant Juraj Tranovský dal našej cirkvi dodnes používaný spevník Transcius. Medzi exulantmi, ktorí prišli z Čiech na Slovensko, boli takí vzácní ľudia, ako bol prešovský farár Jakub Jakobaeus, považovaný za prvého ideológa slovenského národa a ďalší. A bola to práve Kralická biblia a Transcius, ktorí zachránili slovenské evanjelictvo v dobách najťažšej protireformácie.

Ale my, Slováci, sme už takí, my vždy vieme akosi spájať náboženské aj s národným. Taký bol Kollár, Šafárik a v takomto duchu sme aj vám na Slovensku vychovali Palackého. Preto dovoľte mi v tejto chvíli vziať vďaka aj za to, čo znamenala Kralická biblia a Transcius nielen pre záchranu slovenského evanjelictva, ale čo tieto knihy znamenali v dobách prudkej maďarizácie aj pre záchranu slovenského národa. Bola to práve Kralická biblia a Transcius, ktoré v slovenskom evanjelictve v dobách maďarizácie udržiavali aj národné povedomie.

Ista vaša služba nám nebola jednostranná. Aj, my, Slováci sme prispeli pozitívne zase do vašich kultúrnych dejín. Medzi vami pôsobili vzácne osobnosti, ktoré mali svoj pôvod na Slovensku, ako bol napr. Vavrínek Benedikti z Nedožier, Martin Rakovský, Ján Silván, Pavel Kyrmezer, slávny lekár Ján Jese-

nus, popravený na Staromestskom námestí v Praze, ďalej jeden z prekladateľov Kralickej biblie Pavel Jesenský a iní.

Prajeme si preto len jedno: aby táto vzájomná služba českého národa národu slovenskému a slovenského národa národu českému pokračovala i v budúcnosti. Nech sú vždy nanovo veci, v ktorých si naše bratské národy i cirkvi dokážu vzájomne slúžiť podľa slov apoštolových: "Jedni druhých bremená znášajte a tak naplníte zákon Kristov" (Gal 6,2).

Obsah

Amedeo Molnár, Symposium k dvoustému výročiu tolerančného patentu	7
Peter F. Barton, Tolerance a toleranční patenty v Podunajské monarchii	13
Zdeněk Jan Medek, Toleranční patent a čeští evangelíci	35
Jan Blahoslav Čapek, Celkový pohled na činnost a význam našich písmáků	51
Josef Smolík, Vnitřní život toleranční církve	69
Eva Melmuková-Šašecí, Předpoklady studie předtoleranční církve	89
Ilja Burian, Vývoj církevní organizace evangelíků za protireformace	95
Bedřich B. Bašus, Přišli z Uher	123
Jindřich Výborný, Čeští kazatelé na uherských sborech	129
Adolf Kocna, Počátky prvního pražského sboru a. v. po tolerančním patentu	133
Jiří Melmuk, Teologie obranná a reformačně tvořivá	137
Igor Klíš, Protireformácia a doba tolerančného patentu v zemiach českých a na Slovensku	143